
ÓKOR

Armageddon. Salamon bibliai városának keresése

„Sátáni lelkek, akik csodákat művelnek, és elmennek a földkerekség királyaihoz, hogy harcra toborozzák őket a mindenható Isten nagy napjára... Összegyűjtötték őket arra a helyre, amelyet héberül Harmagedónnak hívnak.”

Jelenések könyve 16.14–16.

A Jelenések könyve szerint a gonosz majd a végső küzdelem helyére gyűjti az istentelen királyokat, hogy itt vívják meg csatájukat az Úr serege ellen, és itt szenvedjenek végső vereséget. Harmagedón¹ neve nagyjából tucatszor fordul elő a Szentírásban, ezek közül többször is, mint jelentős csaták színhelye. Itt győzte le Bárák és Debóra az egyesült észak-kánaáni királyok seregeit, amelyben „az ellenség egész sokasága egy szálig elpusztult” (Kr. e. 1125 körül, Bírák könyve 4.16.), de itt szenvedett fájdalmas vereséget, és vesztette életét Jozija, Júda uralkodója Nékaó fáraó seregétől (Kr. e. 609, Királyok könyve 2. 23.29.). A Jelenések könyve – talán éppen a sok századokkal korábbi legendás győzelem emlékéért ihletve – erre a vészterhes helyre várja a végső összecsapást Krisztus serege és a sátáni lelkek (az Antikrisztus) által vezérelt gonoszok között.

Megiddo dombja valós hely. A mai Izrael területén található, Jeruzsálemtől 100 kilométerre északra, Názárettől 15 kilométerre délre, a Jezréel völgyben emelkedik a síkság kiszélesedésében. Itt haladt át a Kármel hegyen a Via Maris (tengeri út, ahogyan az egyiptomiak nevezték), ami Egyiptomot Anatóliával és Mezopotámiával kötötte össze, és amit kereskedők és hadak jártak. Nem csoda, ha a „domb” fontos ellenőrző pontnak számított. Izrael korai történetében a rajta épült város jelentős adminisztratív központtá vált, itt építettett Sala-

¹ Har Megiddo héberül: Megiddo dombja. A két szóból összevont Harmagedón név végére a középkorban N hangot illesztettek, míg az újkorban elejéről lekopott a szókezdő H.

mon király palotát, és itt tartotta fenn hatalmas udvarát. Dicsősége azonban múlandónak bizonyult. Elhagyatott építményeit – a szó valós értelmében – belepte az idők pora, beborították a növények, 36 méterrel (ezt a 20. századi régészek állapították meg) a sík fölé emelkedő jelensége – amit a környékbeli arabok „a helytartó dombjának” neveztek – már csak a táj különleges és váratlan látványosságának számított. De feltűnt sokaknak, hiszen a völgy sok szentföldi zarándoknak is útjába esett, természetesnek látszó formája miatt azonban a szemlélők nem is sejtették, hogy milyen értékeket rejt.

És itt a recenzió – még a kötet érdemi ismertetését megelőzve – hadd tegyen egy szakmai megjegyzést. Ami a régészetnek, és általában a történettudománynak érték, azt nem biztos, hogy a közvélemény is annak tekinti. A Megiddo domb feltárására indult, immár évszázadosnál is hosszabb múltra visszatekintő ásatás során nem kerültek elő olyan mennyiségben anyagi értékek, mint a német Heinrich Schliemann trójai (1870) és mükénei (1847) ásatásai nyomán, vagy a Tutankhamon – a brit Howard Carter által feltárt – egyiptomi sírkamrájában (1922) talált aranykincsek. A megiddói ásatáskor a korabeli közvélemény figyelmét a hely jelentőségének (a bölcsnek nevezett bibliai Salamon izraeli király palotája) hangoztatásával lehetett, a mai olvasót pedig az ásatás bonyodalomokkal, buktatókkal teli történetének leírásával lehet leginkább felkelteni. Ezt szolgálja jelen könyv reklámjában a szerző – aki egyébként egyetemi professzor – egyik korábbi műve alapján best-seller könyvíróvá, jelen könyvének pedig régészeti krimivé való minősítése.

A XX. századi amerikai ásatás egyébként valóban nem nélkülözte a váratlan, néha a botrányhoz közelítő fordulatokat. Ha a könyvnek nem is minden oldalára, de minden fejezetébe jutott belőlük. A folyamatos ásatást rövid, 1903–1905 közé eső német kezdeményezés előzte meg, amely azonban jóval az I. világháború előtt kifulladásig folyt. Az ötletet 1920-ban az amerikai egyiptológus, James Henry Breasted, a Chicagói Egyetem professzora támasztotta fel, megvalósításához az ifjabb David D. Rockefellertól nyert gáláns támogatást. Az ásatásokra kijelölt csapat 1925-re állt össze, volt benne építészmérnök, geológus-geodéta, térképrajzoló, könyvelő, fényképész. Egyiptomból még

olyan munkásokat is sikerült megnyerni, akik az ottani ásatásokban szereztek tapasztalatokat. A fizikai munka javarészt természetesen helyiek végezték, volt idő, amikor egyszerre háromszázan is. A szakmai vezetést ugyanakkor olyan amerikaiakra bízta, akik korábban ugyan közreműködtek különféle ásatásokban, de nem voltak képzett régészek. (Az Egyesült Államokban ekkor – Németországgal és Nagy Britanniával ellentétben – még nem volt ilyen jellegű képzés. A Rockefeller-től kapott támogatás azonban nyomatékosította az amerikai kutatók előnyét a megbízatásokban.) A két vezető, Clarence S. Fisher (építészmérnök), és Daniel F. Higgins (geodéta-geológus) között hamar kitörték a viták, amelyek odáig alacsonyodtak, hogy nem tudtak megegyezni a reggelizés időpontjában, a tömeg-latrina távolságában a lakósátraktól, és amelyek természetesen a munkafolyamatok rendjére is kihatottak. (Miután az ásatás vezetőinek sátrait romba döntötte egy vihar, számukra luxus felszereltségű kőépületeket emeltek.) Emellett a munkát számos nem várt akadály lassította, a töménytelen szúnyogtól és az általuk kiváltott tömeges megbetegedésektől (maláriától) kezdve az arab munkások ellenszenvén át a szakember-csapatban dolgozó zsidó tudósokkal szemben, a felszerelés tönkretételén keresztül a helyi lakosok által (a domb tulajdonjoga 90 részre oszlott), amikor megtudták, hogy az addig jó pénzért bérebe adott földjeiket a kutatás kedvéért kisajátítják, egészen az ásatási engedélyek megszerzéséig. Nehezítette a dolgot, hogy Breasted – néhány látogatását leszámítva – Chicagóból „távírányította” a munkát (ezért is nevezi szerző az I. világháború előtti ásatást „chicagóinak”), a gyors kapcsolatteremtésnek pedig a lassú levélváltások helyett sokáig egyetlen módja a táviratok küldése volt. Nem csoda, ha a csapat összetétele is többször változott, eredeti vezetőit mások követték.

Maga a „chicagói” feltárás 1926-ban kezdődött. Az első ásatókat a dombon nem település, hanem legelőnek használt terület, időnként akadályt jelentő legelésző juhok és kecskék, körülötte mezőgazdaságilag művelt földek fogadták. Miután megtörtént a terület felmérése, hozzáfogtak a felszíni réteg eltávolításához, majd az egyes szintek fokozatos kibontásához. A munkát lassította, hogy a következő (alsóbb) réteghez mindig csak az előző maradványainak eltávolítása

révén lehetett eljutni, így a folytatás előtt minden szintet alaposan le kellett tisztítani, lefényképezni, leleteit leírni, szortírozni, elkülöníteni és dokumentálni. Nem csoda, ha az első évben mindössze három réteget tudtak feltárni. Bár a szintek elhatárolásában a feltárás folyamata során történtek módosítások, a végső értékelés szerint a domb régészeti legalább húsz egymásra épülő réteget rejtett magában. Mivel a feltárás kezdetén sejteni sem lehetett, hogy hány szintet fogunk találni, a számozást felülről kezdték, ami a szakmában járatlan olvasót könnyen megtévesztheti. A legfelső (tehát a legfrissebb, I-nek nevezett) réteg leletei az újbabiloni és perzsa időszakból származtak, amelybe Jeruzsálem lerombolása is beleesett (Kr. e. 600–Kr. e. 330), a legalsó (legrégebbi, XX.) szint leletei az újkőkorig (Kr. e. 5000–Kr. e. 3400) nyúltak vissza. A domb régészeti feltárára érdemes története a Kr. e. IV. század utolsó harmadában ért véget, egyes feltételezések szerint a makedón Nagy Sándor hódításával, mások szerint már ő is elhagyatottan találta a területet. Bár a felszínhez közel az utolsó két és félezer évből származó szórványos leletek is előkerültek (pl. II. Fülöp spanyol király aranypénze), ezek inkább esetleges emberi jelenlétet kapcsolódtak.

Az 1939-ig tartó ún. chicagói szakasz 15 szezonja során az ásatásnak három vezetője volt. Higgins gyors menesztése után 1927-ig Fisher egyedül irányított, az ő helyére Philip Langstaffe Ord Guy került, 1935 októberében pedig Gordon Loud vette át az ásatás vezetését. A lassú haladás nem volt ínyére sem a finanszírozó Rockefellernek, sem – a Chicagóban sikerek hírére, és szíve mélyén az egyiptomi jelenlétre utaló szintek elérését váró – Breastednek. Az első látványosabb eredményt a csapat 1928 tavaszán érte el, amikor Guy úgy ítélte meg, hogy eljutottak Salamon istállóihoz, így vélhetőleg a királyi palota szintjéhez, amit azonnali táviratban közölt Breasteddel. A vélekedést a köelvásztó oszlopokkal tagolt helyiség nagyságára, az oszlopokon található, feltételezhetően a kötőfékek számára vájt lyukakra alapozták, no meg arra a bibliai utalásra, hogy Salamonnak számtalan harci szekere és lova volt. Az ásatás egyhangúsága és addigi szórványos eredményei még a csapat egyes tagjait is elkésérették. „Azok az építészeti leletek, amelyeket itt kiásnak,

nélkülöznek bármiféle vonzerőt, és rám nincsenek semmiféle hatással” – írta édesanyjának a csapat egyik építész tagja. De az istálló híre egyelőre mind Rockefellerert, mind a sajtót, és az általa irányított közvéleményt is megnyugtatta. A rétegek szerint haladást folytatta a Fishert követő Guy is. 1930-ban sikerült egy valóban impozáns, nagyméretű vízvezeték-alagutat feltárni. Breadsted egyre türelmetlenebbül várta az általa remélt egyiptomi rétegek elérését és leleteit. Reményeit erősíthette, amikor végre sikerült egy egyiptomi szobor talapatát megtalálni, amelynek hieroglifái a Kr. e. XII. században uralkodó VI. Ramszesz fáraóra utaltak (maga a szobor nem került elő). Ő azonban a II. Ramszesz korabeli réteghez való eljutásban reménykedett. A várt réteg feltárását azonban végül nem érte meg. 1935 novemberében, éppen egy megiddói látogatásról hazatérését követően elhunyt.

Igazi áttörést 1935-ben Loud új módszere hozott. Szakítva az addigi rétegről-rétegre való lefelé haladással, a lelőhely (a domb) több oldalán függőlegesen kezdett nagyméretű – 50 méter széles – szelvényeket nyitni, hogy végre megállapíthassák, hány réteget is rejt a domb. Ennek nyomán jutottak el – a XX. (legalsó) réteg nyers kőfalai ill. újkőkori köeszközei és kerámia töredékei alatt – a már érintetlen talajig. Idejét Kr. e. 5000–3400 közé tették. Mivel e rétegben állatsontokat is találtak, úgy vélték, e régmúlt embere már házasított állatokat is fogyasztott. A közbülső rétegekben talált apróbb leletek közül egy 26 centiméteres, a kánaánita korból származó istenség szobrocskája emelkedett ki, amelyet különlegessége miatt a kiadó a könyv külső borítójának díszítéséül választott. 1936-ban úgy tűnt, hogy a támogatás elapadása miatt be kell fejezni az ásatást, amit 1937-ben mégis folytatni tudtak. S ebben az évben, már február végén – az északi szelvényben, a VIII. rétegben, egy „palota” helyiségeinek feltárásakor – jutottak el az ásatás anyagi értékét tekintve legeredményesebb (rosszmájúan akár azt is mondhatnánk, e szempontból szinte egyetlen érdemes) leleteiig, egy több darabból álló aranykincs és elefántcsontból készített tárgyakig. Már a legelőször feltárt, négy méteres falakkal körülvett helyiség kagyló-padlózata is figyelmet keltett (a kutatók mozaikhoz hasonlították), még inkább

az, hogy az itt talált tálak, üvegcsék, ékszerek és további, meghatározhatatlan célzatúnak minősített tárgyak darabjait összetörve találták. Továbbá, újabb helyiségekben ember- és állatsontokat is sikerült azonosítani. E helyiséget azonban végül mégsem temetkezési helyként, inkább menekülés közben elrejtett értékek gyűjtőhelyeként határozták meg. Sőt, végül nem is a VIII. réteghez tartozónak ítélték, hanem úgy vélték, hogy a fölötte később épült VII. réteg padozatán ásták meg a rejtékhelyet. A nagyjából 400 lelet az ókori világ számos kultúrájának – egyiptomi, mükénei, asszír, kánaánita, ugariti, hetita – díszítését viselte magán, időbeli elhelyezéséhez azonban egy „írószerartónak” nevezett (a mai tolltartókhhoz hasonló) dobozka vezetett. Felirata szerint birtokosa Nachtamun, III. Ramszesz fáraó (18. dinasztia, kb. Kr. e. 1184–1153) „királyi küldötte” volt. Megtalálása azt is jelzi, hogy a palotát a Kr. e. XII. század második felében rombolhatták le. A szerző itt megjegyzi, hogy ez az a lelet, amire Breasted olyannyira várt, de amit végül nem érhetett meg.

Folytatódhatott a réteges feltárás is, amelynek hátulütői is kiderültek. A XVIII. réteg egyik szelvényének nyolc méter széles (!), 50 méter hosszán feltárt egyedülálló városfalának eltávolítása után alatta szinte semmi érdemlegeset nem találtak. A szerző ki is fejezte rosszaságát e (régészeti) értékek elpusztítása miatt, csak az vigasztalta, hogy maradt még feltáratlan hely a szóban forgó rétegből is, ami majd hirdetheti az elpusztult palota nagyszerűségét. 1939-ben még folytatódhatott a munka, amit a Palesztinában kitört zavargások ugyan veszélyeztetni látszottak, de végül konkrétan nem fenyegettek, mivel a környékbeli településekről származó munkások foglalkoztatása az arabokat is érdekeltté tette a folytatásban. A következő évekre kidolgozott amerikai terveket viszont már keresztülhúzta a II. világháború. A kutatás azonban szerencsére nem állt le végleg. A háború után az újonnan alakult Izraeli Állam karolta fel az ásást, s az 1960-as – 1970-es évektől a Tel Avivi Egyetem régészei – közülük is elsősorban Yigael Yadin, sokszor doktoranduszai lelkesedését felhasználva – vezettek egyre népesebb csapatot a feltárás folytatására. Az 1994-től újra folyamatossá váló feltárást Israel Finkelstein vezeti. Az együttes, amelyben a könyv szerzője is dolgozott, immáron 120 főt számlált.

A kötet érdemi részét a csaknem egy évszázada folyó munkában résztvevő „csapattagok” névsora, a támogatóknak címzett köszönetnyilvánítás, és a gazdag jegyzetapparátus lapjai egészítik ki. A szöveges rész megértését 48 ábra teszi szemléletesebbé, többségük fénykép, néhányuk a helyszín rajza (térképe). Sajnos – néhány nehezen áttekinthető, a korábbi kutatók által készített vázlaton túl – a könyvben olyan mai térképet, vagy rajzot nem találunk, amely a lelőhely (Megiddo) mai elhelyezését pontosítaná. Sajnos a fényképek is csak fekete-fehérek, amivel nem igazán tudják tükrözni a leletek szépségét. A kánaánita istenség bronz szobrocskájának pompájáról is csak a külső borító ábrázolásán látható színei tudnak meggyőzni. Ugyanakkor viszont a fényképek meggyőző erővel tudják bizonyítani a feltárt épület-töredékek (falak) monumentalitását. A középkori európai épületromok nagyinak vélt töredékeihez szokott szemünk számára meglepő, hogy a fényképeken (amelyeken bár mérőeszközök nem láthatóak), a romok között feltűnő parányi emberalakok „Armageddon” maradványainak minden elképzelésünket felülmúló méreteiről tanúskodnak. Ezeket látva érthetjük meg, hogy miért is húzódtott egy-egy réteg feltárása hónapokig, a munka oly sok évig. Minde mellett a kötetből nem hiányozhat a „reklám helye”. Nemcsak az ásatáshoz segítséget nyújtó intézmények, szervezetek és személyek vannak következetesen megnevezve, utóbbiak esetében azok a fontos tudományos állások is, amelyeket az illető az ásatást követően az Egyesült Államokban vagy Izraelben betöltött, de valamennyi hajó (és a működtető vállalat) is, amellyel a csapattagok Amerikából az ásatásra indulva, vagy hazafelé valamelyik közel-keleti kikötőből útra keltek.

A szerző, *Eric H. Cline*, a George-Washington-University klaszika-filológia professzora, és az egyetem archeológiai intézetének igazgatója – húsz szezonon át (1994–2014 között) maga is részese lehetett az ásatásnak –, ha nem is krimi szinten, de az érdeklődés ébren tartásával igyekszik olvasói figyelmét fenntartani. Már a kötet előszavában kihasználja a jelenlegi ásatás néha groteszknak tűnő jelenségeit. A feltárás mellé épült idegenforgalmi csomópont (a látogató központban kiállító termek találhatóak, a múltat bemutató

makettekkel, továbbá vendéglő, emléktárgy árusító üzletek) parkolójában szentföldi zarándokokat szállító autóbuszok tucatjai állnak meg, amelyekből naponta látogatók százai szállnak ki, lélegzetviszszafaftva csodálni a maradványokat, és tisztes távoból bámulni a régészeket, akik munkájuk közben – a viszonylagos távolság ellenére – megpróbálják kitalálni, hogy vajon milyen nemzetiségűek. Ebben néha kiségti őket egy-egy felhangzó vallásos ének, zsoltár. Bár türelemmel dolgoznak, az idegenvezetők ismétlődő, harsány „Isten hozta Armageddonban” kiáltásai által kiváltott derűjüket időnként azzal igyekeznek kifejezni, hogy feliratot helyeznek a munkahelyet elválasztó szögesdrótra: „A régészeket etetni tilos”.

A szinte valóban krimibe illő történeteket Cline professzor krimihez nem illő bizonytalanságokkal és máig élő tévhitekkel fejezi be. A Salamon palotája iránti érdeklődés az ásatásban szünetet hozó II. világháború alatt sem mérséklődött, sőt nem várt irányban is terjedt. 1944-ben a korábbi ásatások egyik résztvevőjét szabadkőműves páholyok azzal keresték meg, hogy tudomásukra jutott, miszerint a leletek között olyan – Salamon korára datált – kődarabok találhatóak, amelyeken az egykori kőművesek jeleket helyeztek el. 1952-ben a kiszemelt kődarabokat át is adták nekik. A szerző nem mulasztja el megjegyezni, hogy időközben kiderült, ezek e darabok nem is Salamon korához (uralkodása kb. Kr. e. 965–926), hanem inkább utódai közül Omri (Kr. e. 885–874) vagy Acháb (Kr. e. 873–853) királyok korához kapcsolódnak. Abban a kérdésben végül, hogy a feltárt rétegek közül melyik rejti a bibliai Salamon király palotáját – miután az ásatás különböző szakaszaiban legalább négy rétegre feltételezték, hogy ez már biztosan az ő uralma alatt épült –, a szerző nem foglal egyértelműen állást. Ma már az eredetileg neki tulajdonított „istállót” sem az ő korához, hanem Acháb, vagy II. Jerobeam még későbbi uralkodásához (Kr. e. 782–747) kötik, hiszen az eredeti érvek közül Salamon lovainak nagy száma sem számíthat döntőnek, mivel a Biblia szerint nemcsak neki, hanem sok más izraeli királytársának is volt nagyszámú szekere és lova.

A darmstadti Buchgesellschaft – amelyet tudományos munkák kiadójaként ismerhetünk –, ezúttal nemcsak a szakmabeliek számára

hasznos könyvet jelentetett meg, hanem a régészet iránt érdeklődő nem szakmabelieket is érdekes és tanulságos olvasmánnyal lepte meg.

Eric H. Cline: *Armageddon. Auf der Suche nach der biblischen Stadt Salomos.* (Armageddon. Salamon bibliai városának keresése) Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2021. 560 o.

Ifj. Barta János